

- DÖLGER, FRANZ 1956. Byzantinische Diplomatie. Buch-Kunstverlag, Ettal.
- KOMJÁTHY MIKLÓS 1971. A veszprémi apátok alapítólevelének kibocsátójáról. Levéltári Közlemények 42: 33–49.
- LUKCSICS PÁL 1923. A vásárhelyi apácák története, Közlemények Veszprémmegye múltjából 1. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém.
- MORAVCSIK GYULA 1984. Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Közreadja RITÓÓK ZSIGMOND – KAPITÁNYFÉNY ISTVÁN. Akadémiai Könyvkiadó, Bp.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. Magyar Oklevéltan. A Magyar Történettudomány Kézikönyve II/3. Magyar Történelmi Társulat, Bp.
- SZENTPÉTERY IMRE 1938. Szent István király oklevelei. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára 1–2. MTA, Bp. 2: 133–202.
- TREITINGER, OTTO 1956. Die Oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- VAJAY SZABOLCS 1967. Géza nagyfejedelem és családja. In: KRÁLOVÁNSZKY ALÁN szerk., Székesfehérvár évszázadai 1. Az államalapítás kora. Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága, Székesfehérvár. 63–100.
- WOFRAM, HERWIG 2000. Konrad II. 990–1039, Verlag C. H. Beck, München.

TÓTH ENDRE

Megjegyzések Tóth Endre hozzászólásához

1. A veszprémi apátok alapítólevelének több aspektusát, köztük Imre herceg házastársa személyének kérdéséről érintő hozzászólást néhány meglepő kijelentés és ellentmondás terheli. Ugyanis a hozzászólás egyfelől megkérdőjelezi, hogy a monostor alapításakor bizánci rítusú lett volna, másfelől viszont éppen az oklevél görög nyelve és annak tartalma alapján bizonyosnak tekinthető bizánci rítus magyarozata céljából kiötlött bizánci jegyes teóriáját – annak súlyos nehézségei dacára (l. HOLLER 2011: 284–8) – szeretné fenntartani.

A) Egyrészt ezt írja: „Az általános hiedelem görög kolostornak tartja. Hogy a megjelenés alatt ki mit ért, az általában homályban maradt. ... Az oklevél görög nyelvéből azonban sem görög rítusú szerzetesek, sem a keleti egyházszervezethez tartozás nem következik. ... [Az *auctor*] terminusból – ha nem is tudjuk biztonsággal értelmezni – a legkevésbé sem következik, hogy a kolostort görög rítusú szerzetesnők számára alapították. Így gondolta SZENTPÉTERY IMRE is: »Egyáltalán nem bizonyos, hogy a veszprémi apácák görög nyelvűek (vagy szertartásúak) voltak« (1930: 40).”

SZENTPÉTERY IMRE 1930-ban megjelent „Magyar oklevéltan”-a volt az utolsó, amelyben egy komoly szakember tollából ilyen erős kétely volt olvasható, nyolc évvel később már maga SZENTPÉTERY IMRE is így fogalmazott: „mindent összevéve szerintem is valószínűbbnek látszik az a nézet, amely az apácák görög voltát vallja” (1938: 193). S azóta minden komoly kutató egyetért abban, hogy az alapításkor a veszprémi apátok bizonyosan bizánci rítusúak voltak; a „bizánci rítus” jelentését feleslegesnek tartom részletezni.

B) Másrészt ezt írja: „HOLLER LÁSZLÓ következtetésével ellentétben azonban éppen arról győződött meg, hogy Imre herceg felesége (a szóba jött három lehetőség közül: horvát, lengyel vagy görög) valóban görög származású volt.” A hozzászólás szerzője szerint

a keleti „császárlánnyal” kötött házasságot három érv támogatja: a) a Margit-legenda hagyománya; b) a Szent Imre legenda szerzőjének konstantinápolyi értesülése az Eusebius-látomásról; c) Hans Dernschwam feljegyzése. Csakhogy:

a) A Margit-legendának csak a magyar változatában bukkan fel a „görög császár”, az „imperator romanorum” fordításaképpen. A fordítás legkorábban a 14. században készült, s a fordító az elvileg lehetséges két értelmezés közül a számára aktuálisan valószínűbbnek tűnőt választotta. Kizárható, hogy a jegyes tényleges származásának ismerete hagyományként fennmaradt volna három évszázadon keresztül, s ez épp a Margit-legenda magyar fordításában került volna lejegyzésre. Ennek a hipotézisnek határozottan ellentmond, hogy ezt a tényt az Imre-legenda sem említi. Általánosságban is úgy tartom – például a magyar uralkodói regáliák történetével kapcsolatban –, hogy indokolatlan hitelt adni több évtizeddel egy eseményt követően felbukkanó hipotézisnek vagy utalásnak és annak valóságalapot tulajdonítani, ha a források adatai, illetve a tények ennek ellentmondanak.

b) A Szent Imre legenda szerzőjének látomásos értesülésén túlmenő bárminemű további helyi információ hiánya éppenséggel arra mutat, hogy Konstantinápolyban egy Bizáncból származó feleségnek nemcsak a nevét nem ismerték, hanem még a magyar királyi herceggel kötött eljegyzésről sem hallottak (HOLLER 2011: 285).

c) Hans Dernschwam által feljegyzett hiedelem szerint a konstantinápolyi fakoporsóban a szendrői rác despota lánya aludta örök álmát, s nem a bizánci császári család egy leszármazottja. Megvallom, nem gondoltam volna, hogy az a sejtésem, miszerint „Ha a bizánci jegyes teóriájának hívei ismerték volna a XVI. századi német utazó, Hans Dernschwam konstantinápolyi úti beszámolójának alábbi részletét, akkor bizonyára azt is az elgondolásukat támogató érvek közé sorolták volna.” (HOLLER 2011: 288) – ilyen gyorsan beigazolódnak! (Egyébiránt nézetem szerint Imre jegyese nagy valószínűséggel III. Krešimir [1000–1030] horvát uralkodó lánya volt.)

2. Néhány további kritikai megjegyzés:

A) Nem pontos a hozzászólás szerzőjének az a megfogalmazása, miszerint azt feltételeztem, hogy II. Konrád császár Matild nevű leánya lett volna Imre herceg felesége; holt ez aligha lehetséges. Azt mutattam ki, hogy míg a bizánci császári házban egyáltalán nincs elképzelhető jelölt, addig a német-római császári házban legalább van egy olyan leány, akinek ugyan születési idejét forrás nem említi, de két évvel Imre halála után a francia király jegyese lett. S a lehetőség vizsgálata során így fogalmaztam: „E feltételezésnek két tényező is ellene szól, bár nem teszik teljesen kizárhatóvá. Az egyik Matild fiatal kora. ... Továbbá ... a források teljes hallgatása...” (HOLLER 2011: 287–8).

B) A hozzászólás szerint: „A veszprémvölgyi alapítólevelet görög műveltségű pap fogalmazta, aki megkísérelte a (még felettebb kialakulatlan) magyar egyházi szóhasználatot görög megfelelőre fordítani.” Tévesnek tartom az elgondolást: a szöveg megfogalmazása eleve görögül történt.

C) „Egy zárt, egyházi közösségben 100 évvel az alapítás után, az oklevél átírásakor ne tudták volna, hogy ki alapította kolostort? Géza fejedelem vagy Szent István?” – írja a hozzászólás. „Az 1109. évi veszprémvölgyi ítélettel néhány alapkérdéséről” című dolgozatom 4. fejezetében részletesen foglalkozom e kérdéssel. Meggyőződésem szerint az egyházi közösségben ezt egészen biztosan tudták, de erős érdekek szóltak amellet, hogy a valóságot eltitkolják (HOLLER 2012: 64–7, valamint 56–7).

D) A hozzászólás szerint a Géza-kori alapítás csak akkor lenne elképzelhető, ha „valamilyen megalapozott érv támogatná Géza alapítását. Márpedig ilyesmi sem BALOGH ALBIN (1947), sem KOMJÁTHY MIKLÓS (1971) tanulmányából nem következik.” Eltekintve KOMJÁTHY MIKLÓS írásától (l. HOLLER 2011: 281–2), szorítkozzunk BALOGH ALBIN publikációjára. Egy olyan vélekedés, miszerint a BALOGH ALBIN által megfogalmazott hat ellenérv az István-kori alapítással szemben és nyolc érv a Géza-kori mellett (HOLLER 2011: 280–1) semmi olyasmit nem tartalmaz, ami megalapozottan támogatná a Géza-kori alapítást, nos, meggyőződésem szerint legalábbis meglepőnek mondható, s aligha tekinthető elfogulatlannak.

A hivatkozott irodalom

- BALOGH ALBIN 1947. A veszprémvölgyi görög monostor alapítása. A legrégebb magyarországi oklevél. *Regnum* 6. (1944–1946): 21–30.
- HOLLER LÁSZLÓ 2011. Géza vagy István idejében alapították-e a veszprémvölgyi monostort? *Magyar Nyelv* 107: 257–79.
- HOLLER LÁSZLÓ 2012. Az 1109. évi veszprémvölgyi ítéletével néhány alapkérdéséről. *Magyar Nyelv* 108: 51–72.
- KOMJÁTHY MIKLÓS 1971. A veszprémvölgyi alapítólevél kibocsátójáról. *Levéltári Közlemények* 42: 33–49.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar Oklevéltan. A Magyar Történettudomány Kézikönyve* II/3. Magyar Történelmi Társulat, Bp.
- SZENTPÉTERY IMRE 1938. Szent István király oklevelei. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* 1–3. MTA, Bp. 2: 133–202.

HOLLER LÁSZLÓ

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Adatok az *en*, *ten*, *min*, *tin* névmási alakok irodalmi nyelvi előfordulásához. A személyes névmásokból származnak ezek a szóalakok, s még az ősmagyar korban vették fel az *-n* nyomatékosító elemet (TNyt. I: 373–5; a korai írásos előfordulásra vö. GyS.: *vnū zaiāual* [= önön szájával], *Vnun* tontohtuananac [önön tanítványának]). Jelentésük már a kezdetektől: 'saját'. A Jókai-kódexben gyakori az *enmaga* (2), *önmaga* (10), *önnönmaga* (7) összetett névmás, önállóan ritkább: (3): „*evn* tulaŷdon kamarayaban” (a számok az előfordulást mutatják; vö. JAKAB LÁSZLÓ, *A Jókai-kódex mint nyelvi emlék szótárszerű feldolgozásban*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen, 2002. 90, 272). Régi költészetünkben is alig találok nyomukat a *maga* utótag nélkül. Tinódinál is csak előtagként tűnik fel egy: „Aszt tudgyátok régtől fogva, magyarok, | *Tinköztetők* csak dűlátok, fosztátok...” (Szitnya, Léva... váraknak megvevése). Balassinál ugyan előfordul az *en* szó, de jelentése más: 'íme', esetleg: 'ez' („Ójja, *en* a tanács, szerelemtől meg magát | Minden, ki kívánja életének nyugalmát”). Petróczi Kata Szidóniánál ugyanez inkább csak az *én* szó *e*-s variációja lehet: „Kárhozat rűt mocsját mosd le *en* Szivemről” (I. Megvallom Istenem...).